

Članak je primljen: 29. juna 2011.
 Revidirana verzija: 25. avgust 2011.
 Prihvaćena verzija: 28. septembar 2011.
 UDC: 141.319.8:141.78 ; 316.72:141.78

Dragana Stojanović

studentkinja doktorskih studija

Grupa za teoriju umetnosti i medija, Interdisciplinarne studije Univerziteta umetnosti u Beogradu

ddstojanovic@yahoo.com

Paradoks postljudskog tela u polju zazora: od potvrde falogocentričnog Simboličkog do obećanja transgresivnog prestupa i nazad

Apstrakt: Postljudsko telo, bivajući vanljudsko/paraljudsko/kvaziljudsko/i-ljudsko tehnobiološko/biotehnološko ili tehnološko humanooidno telo pada u polje zazora, neprestano erodirajući subjektivitet konstruisan kao ljudski, preteći mu i (raz)otkrivajući njegove krhke konstruisane granice, dok se u isto vreme, paradoksalno, otkriva kao ono što mu upravo garantuje (zamišljeni) autonomiju — celinskost time što biva pozicionirano kao ono što je suprotno od subjekta — ono što subjekt i ono gde subjekt nikako ne može i ne sme biti. Ovaj rad teoretizuje tenziju i paradoks zazora i zazornosti reprezentacije postljudskog tela istražujući njegov transgresivni potencijal istovremeno zaključan unutar i izvan Simboličkog.

Ključne reči: postljudsko, zazor(no), subjekt, transgresija, simbolizacija, paradoks.

Fenomenologija ljudskog i postljudskog

Od trenutka kartezijanskog rasepa ljudskog bivstvovanja na duh i telo, pri čemu je duh/duša/misao kao nematerijalni, misleći, spoznajući element ono što neupitno determiniše *ljudsko/humano*, pitanje subjekta kao celine koja garantuje *ljudskost* uvedeno je kao jedno od temeljnih pitanja nastupajuće moderne ere.¹ Pitanje subjektiviteta kao ekskluzivnog vlasništva čoveka — subjekta čiji je stepen ljudskosti određen stepenom čistoće, jasne forme

¹ Nick Mansfield, *Subjectivity — Theories of the Self from Freud to Haraway*, St. Leonards, Australia, Allen & Unwin, 2000.

i striktno definisanosti i ograničenosti kako tela,² tako i duha u ovom binarnom sistemu poimanja ispituje se kroz gotovo svaki vid filozofskog, naučnog i teorijskog javnog govora.³

Međutim, iako subjekt u ovom smislu biva određen pre svega nematerijalnim — mislećim — govorećim duhom, možda nijedna teorijsko-filozofska platforma nije polagala pravo na samolegitimizaciju u terminima jedne, jedino postojeće Istine u domenu naučnosti kao što je to činila biologija — posebno primatologija, koja se razvija krajem XIX i početkom XX veka.⁴ Pozivanje na neprikosnovenost naučnog diskursa omogućilo je naturalizaciju ljudske istorije, odnosno promovisanje teorije evolucije kao teorije pojavnosti i razvoja ljudskog faktora koji se u jednom trenutku radikalno odvaja od životinjskog, odnosno od neljudskog.⁵ Ovakav koncept, odnosno konstrukcija ljudske istorijske (i) evolutivne linije i, pre svega, njena naturalizacija putem akcentovanja ljudskog kao stvorenog i razvijanog biološkom reprodukcijom, obezbeđuje poziv na biologiju kao poziv na Istinu i suštinu, odnosno sakrivanje činjenice da je „ideja prirode konstruisana, a ne otkrivena, te da je tako istina načinjena, a ne pronađena.“⁶ Teorija porekla, te tako i teorija ljudskog tela i subjekta tako postaje teorija esencije — zamišljene i konstruisane suštine koja, da bi subjekt održala ljudskim, mora imati određeni oblik i granice — drugim rečima, mora biti raspoznatljiva, izdvojiva i razdvojiva od svega onoga što joj je suprotno, što joj preti kontaminacijom i degradacijom.

Ako je moderna era fenomen ljudskosti i subjekt postavila u prostorne i vremenske linijske koordinate, šta se dešava sa subjektom i fenomenom ljudskog u doba postmoderne — doba kolaža, pastiša, parodije, mnoštva, heterogene simultanosti, ali i digitalno, kompjutersko, informaciono i simulakrumsko doba? Šta se dešava sa ljudskim telom ispresecanim, prekrivenim, umreženim i beskrajno produžavanim digitalnim, tehnološkim i virtuelnim komponentama? Kako tvrdi Adel Klark (Adele Clarke), „postmoderno življeno telo niti je stabilno, niti singularno.“⁷ U poređenju sa modernom ljudskošću, determinisanom stabilnošću i jasnoćom strukture ograničene i strogo razdvojene od svega onoga što bi moglo biti neljudsko, postmoderna, bivajući podržana i strahovito ubrzanom razvojem tehnologije, medicine i digitalizacije uvodi i konstruiše *postljudsko telo* — telo nakon/van/preko ljudskog tela. Međutim, kako postmoderna nije direktan raskid sa modernom u smislu jednostavnog mapiranja granica i razgraničenja između ova dva doba, tako ni ljudski subjekti nisu jednostavno postali postljudski subjekti u nekom univerzalnom smislu te reči — naprotiv. Postmoderna je pre susret sa mogućnošću i potencijalom postljudskog, u onoj meri u kojoj postljudsko predstavlja transformaciju, izazov i alternativu (i dalje postojećem) ljudskom. Drugim rečima, (ljudski) subjekt je i dalje tu, ali je njegova čvrsta definicija uzdrmana, a njegove jasne

² Biološkog, društvenog, ali i biopolitički oblikovanog.

³ Pitanje subjekta dominantno je kako u teorijsko-filozofskoj misli racionalizma i prosvetiteljstva XVII i XVIII veka, tako i u nastupajućem romantizmu XIX veka, kroz naučno-teorijske postavke psihoanalize, pa sve do utopijskog raspada subjekta u avangardama i ponovnog uspostavljanja, konstrukcije, rekonstrukcije i dekonstrukcije subjekta kao otvorene ili zatvorene strukture unutar strukturalističkih i poststrukturalističkih teorijskih misli.

⁴ Donna J Haraway, *The Past Is the Contested Zone: Human Nature and Theories of Production and Reproduction in Primate Behaviour Studies*, In *Simians, Cyborgs, and Women — The Reinvention of Nature*, New York, Routledge, 1991, 21–42.

⁵ Uz stalno prisutan i održavani mit o „izgubljenoj kariki“. Drugim rečima, „izgubljena“ karika mora uvek ostati izgubljena, sakrivena, neprikaziva i neizraziva, budući da upravo ovaj prekid, ova ruptura održava tezu o oštroj, „prirodnoj“, odnosno konceptualnoj, ali naturalizovanoj razgraničenosti ljudskog od neljudskog, životinjskog, divljeg, monstroznoznog.

⁶ Donna J Haraway, *Cyborgs and Symbionts — Living Together in the New World Order*, In *The Cyborg Handbook*, New York and London, Routledge, 1995, XI–XXI, I

⁷ Adele Clarke, *Modernity, Postmodernity & Reproductive Processes ca. 1890–1990*, or, “Mommy, Where do Cyborgs Come from Anyway?“, In *The Cyborg Handbook*, New York and London, Routledge, 1995, 139–155, 147.

granice se, pri pogledu na postljudsko, koje ne priznaje bivanje isključivo sa ove ili one strane ljudsko:neljudsko razgraničenja, rastapaju.⁸ Postljudsko, dakle, gospodari granicama i održivosti ljudskog; ono je granica sama — čudovište koje stoji na samoj ivici poznatog sveta unutar koga obitavamo kao ljudi u kartezijanskom i postkartezijanskom smislu. Postljudsko je užas raspada linearnog, istorijskog i progresivnog; postljudsko dekonstruiše voljene mitove o razvoju čovečanstva unutar kojih je esencija ljudskosti vekovima građena; postljudsko je pretnja apsolutnim raspadom subjektiviteta i obećanje novih formi bivanja. Postljudsko je spektakl transgresije, odgurnut na samu ivicu pojmljivog, u polje zazora subjekta.

Ostavljen u polje bez čvrste reference kao tačke oslonca, destabilizovano polje u kome granice, prema kojima subjekt prepoznaje i određuje sam sebe više ne znače ništa, ili bar ne garantuju esenciju, subjekt zazire od utapanja u vansubjekatsko, u nesubjekatsko, u preddiskurzivno preddiskurzivno koje, ako postoji, pretil razotkrivanjem kraha istorije, kraha čitavog poznatog sistema u kome se subjekt orijentise i iz koga je generisan, kraha jezika koji i proizvodi i garantuje subjekt kao takav, i konačno, kraha samog subjekta. Najkraće rečeno, pri pogledu na postljudsko telo, (ljudski) subjekt biva uvučen u samu liniju zazora.

Postljudsko telo kao zazorno

Zazorno je, u terminologiji Julije Kristeve (Julia Kristeva),⁹ ono što leži, skriva se i gmiže po samim ivicama Simboličkog unutar koga subjekt može biti subjektom. Drugim rečima, zazorno ima samo jedno svojstvo: bivanje suprotnim od onoga što koncipiram, doživljavam i održavam kao „Ja“.¹⁰ Zazorno nije ni subjekt, ni objekt; ono je abjekt (abject) — kontrateza subjektu, Drugo od svih zamislivih objekata. Zazorno je nepostojano; ono nema oblik, nema jezik; ono je mesto gde značenje kolabira. Ono je mesto razotkrivanja semiotičkog, koje je subjekt odbio, nad kojim se subjekt zgadio, koje je subjekt odbacio kako bi ušao u polje Simboličkog, jezičkog, polje inteligibilnosti iz koga ne sme izaći. Izlazak iz Simboličkog značio bi psihozu, regresiju, kontaminaciju, apsolutnu nepredstavljivost i nepostojanje; čak ne nepostojanje kao takvo, organizovano, suprotstavljeno postojanju, već totalni kolaps, totalno izlivanje u prostor Realnog, apsolutno *jouissance* koje kao takvo može postojati samo u orgazmu i smrti; u poljima van jezika.

Subjekt se zato, kao subjekt u procesu,¹¹ mora neprestano rekonstituisati i zatvarati sve pukotine koje prete destabilizaciji Simboličkog, destabilizaciji jezika, raspadu neprestano održanih i potvrđivanih granica. Međutim, bivajući suprotno od „Ja“, zazorno je i ono što održava, pa i konstituise subjekt kao njegova suprotnost, kao ono što subjekt mora znati, prepoznavati i većito odbacivati da bi bio konstituisan kao čisto i ispravno telo (*le corps propre*). Zazorno je, dakle, potrebno subjektu, ali u njega se ne može gledati. Ono je kao Meduzina glava, kao majčine genitalije,¹² kao crna rupa semiotičkog od koga se subjekt oprostio ulaskom u

⁸ Naime, postljudsko telo, najjednostavnije rečeno, predstavlja hibridni spoj ljudskog i ne/vanljudskog tela, bilo organskog ili mašinskog/tehnološkog/mehaničkog porekla. Chris Hables Gray, Steven Mentor and Heidi J. Figueroa-Sarriera, *Cyborgology — Constructing the Knowledge of Cybernetic Organisms*, In *The Cyborg Handbook*, New York and London, Routledge, 1995, 1–16.

⁹ Julia Kristeva, *Powers of Horror — An Essay on Abjection*, New York, Columbia University Press, 1982.

¹⁰ Ibid, 1.

¹¹ Termin Julije Kristeve; Julia Kristeva, *Revolution in Poetic Language*, New York, Columbia University Press, 1984.

¹² Relacija zazora i ženskosti je relativno jednostavno uspostavljiva; o ovoj tezi videti više u Julia Kristeva, *Powers of Horror — An Essay on Abjection*, op. cit, kao i u Miško Šuvaković, *Pojmovnik suvremene umjetnosti*, Zagreb, Horetzky, 2005.

Simboličko i prepoznavanjem u jezičkoj strukturi, i od koje zazire kao od polja nekonzistentnosti, viskoznosti, mulja, prostora bez oštrih ivica, telesnih izlučevina, prenatalnog još-ne-subjektivnog stadijuma, krvi, tekućine, mesa, karnalnog, kao od svega onoga što subjekt mora očistiti, ukloniti, zatvoriti kako bi postao subjekt — jasan, čist i definisan. Otvori na telu su pokriveni i očišćeni; pukotine Simboličkog su zakrpljene; zazorno je simbolizovano i definisano kao predstavljivo, kao Drugo-od-Ja; telo je čitljivo kao Subjekt. No svest o zazornom, o neizgovorivom, o pre(d)subjekatskom o kome se ne sme i ne može pričati ostaje, kao užasni garant (ne)uspeha subjekta kao prividne i neprestano obnavljane celine unutar jezika i Simboličkog. Subjekt opstaje zahvaljujući pozicioniranju nasuprot zazornom. Subjekt biva razaran erupcijom zazornog kroz pukotine Simboličkog i tako naizmenično. Paradoks subjekta održava subjekt u uverenju da opstoji, da misli i da oseća.

Postljudsko telo funkcioniše na samoj liniji zazornog, bivajući ni-tamo-ni-ovamo, bivajući i ljudsko i ne/vanljudsko i postljudsko, zamagljujući granice između ljudskog i onoga što to nije i ne sme/nije smelo biti. Postljudsko telo je infekcija, transfekcija, višak, eksces. Postljudsko je uvek neo- proto- multi- ultra- semi- hiper- retro- omni- pseudo- mega- meta-... telo; entitet uvek preko i izvan celinskog, stabilnog, jednoznačnog. Postljudsko telo je telo iz koga izvire zazor; ono je produkt istorije zagađenosti, mit o večnom životu u kome više ne zavisim od karnalnog tela, od mesa, limfe, žila i krvotoka, telo koje je dizajnirano, proizvedeno, telo koje ne stari; zamenjivo i obnovljivo telo; telo koje nije moje telo; telo koje je suprotno od mog tela, a koje ga ipak sadrži. Zazorno telo. Telo koje me privlači, telo koje je sve što je moje ljudsko oduvek želelo: kompresija vremena, prostora, biologije i tehnologije; moje telo na n-ti stepen; telo oslobođeno detinjstva, starenja, subjekt bez progonećeg Edipovog kompleksa; onipotentna fantazija samokontrole, kontrole istorije, bivanja gospodarem jezika, čak kontrole semiotičkog samog; semiotičko samo; postljudsko telo je *jouissance* konfuzije granica, konačne transgresije, potentnih fuzija i opasnih mogućnosti bez imena.

Postljudsko telo je zazor sam. Kao takvo, ono privlači pogled, ono uvlači subjekt u svoju igru koju subjekt, zgrožen, sme dozvoliti samo u cilju potvrde sebe kao onoga-što-je-sa-druge-strane. Stoga, zazorno je preko potrebno subjektu, ali u njega se ne sme pogledati direktno; ono može opstojati samo kao simbolizovano, samo kao reprezentovano u koliko-toliko inteligibilnim kodovima Simboličkog. Ono može opstojati samo kao „pripitomljeno“ zazorno, zazorno sa maskom — izgovorivo, predstavljivo, vidljivo, oblikovano. Postljudsko telo tako postaje negativni alibi ljudskom telu i subjektu — dok je ego-ideal alibi subjekta, pokaz da je subjekt uvek negde drugde nego što zaista jeste, postljudsko je negativni alibi subjekta — pokaz (dokaz i pokazatelj istovremeno) da subjekt nikako i nikada ne može biti tamo gde postljudsko jeste. Reprezentacija postljudskog tela tako funkcioniše kao simbolizovano zazorno, iako opasnost od pucanja Simboličke mreže prevučene preko zazornog kao takvog neprestano vrebava održavajući subjekt budnim u jeziku.

Studije slučaja: organsko i tehnološko postljudsko kao monstruozno

„Neobičnost organskog monstruoznog je to što je on/a u isto vreme isto i Drugo. Monstruozno je niti totalni stranac, niti apsolutno blisko; on/a egzistira u zoni 'između'. Izrazila bih ovo kao paradoks: monstruozno drugo je u isto vreme liminalno i strukturalno centralno za našu percepciju normalne subjektivnosti.“¹³

¹³ Rosi Braidotti, Signs of Wonder and Traces of Doubt: On Teratology and Embodied Differences, In *Between Monsters, Goddesses and Cyborgs: Feminist Confrontations with Science, Medicine and Cyberspace*, London and

Drugačije rečeno, monstrozno funkcioniše kao zazorno, a putem umetnosti i izloženosti pogledu uopšte, kao simbolizovano zazorno. Dobar primer reprezentacije organskog postljudskog predstavljaju radovi Patricije Pićinini (Patricia Piccinini), naročito delovi instalacije *We Are Family* (izložena na Venecijanskom bijenalu 2003) *Plasmid Region* i *Still Life With Stem Cells*.

Dela Patricije Pićinini funkcionišu kao prirodni i tehnološki entiteti — možda je bolje reći, biotehnološki entiteti. Oni su ljudski, tehnološki i neljudski organski, sa problematičnim granicama sopstva. Njihova tela, ne-sasvim-ljudska, ali i moguće-ljudska ili ljudskog porekla, otvoreno pokazuju rupe, otvore, pukotine, procepe; sve ono što uništava čisto i ispravno telo kao podobno stanište ljudskog subjekta. Pa ipak, ova tela su tu, pozicionirajući se niti sasvim u sferi ljudskog, niti van nje. Ova tela su postljudska, što je jedini terminološki i simbolički izlaz iz ovog užasa zazornog. Ona su deformisana, otvorena, ali ne rasečena ili povređena na bilo koji inteligibilan/čitljiv način kako to ljudska tela mogu biti. Neka od tih tela su, pak, zatvorena i uredno oblikovana, ali kako (*Still Life With Stem Cells*)? To nije ljudska koža, ili pak jeste. To su ljudske bore, masnoća, dlake, vene, ali to nije ljudsko telo? Pojavnost postljudskog je uvek užas zagonetke koja nema jednostavno, jednostrano, čak ni samo jedno rešenje. To je i ljudsko i ne/vanljudsko. Postljudsko je nastavak ljudskog, biotehnologija, nova biopolitika, zazor onoga što bi moglo biti.

Još jedno pitanje koje se u vezi sa ovom temom ne može zaobići je relacija ženskosti i zazornosti, ovoga puta u liku postljudskog tela.

Žena i postljudsko telo dele mesto ekscesa kao mesto zazora, ali i kao mesto paradoksa — mesto ambivalentnog odnosa prema subjektu. Žene i (bio)tehnologija su, sa jedne strane, drastično razdvojene, budući da se u patrijarhalnom sistemu vaspitanja mesto vladanja i rukovanja tehnologijom, kao i mesto subjekta koji razvija (bio)tehnološka dostignuća pripisuje muškarcu, dok su sa druge strane, žene i (bio)tehnologija neraskidivo povezane kao objekat, kao Falus, kao ono što muškarac ima i čime rukuje, kao ono što mu pripada, ali i kao ono što mu, bivajući suštinska suprotnost od njega, preti kontaminacijom i otkrivanjem nesigurnosti, fragilnosti i nužnosti stalnog održavanja, obnavljanja i ponovnog izgrađivanja njegovog subjekta kao takvog u strahu od raspada njegovih čvrstih granica.

Film *Stepfordske žene* (1975)¹⁴ na transparentan način prikazuje strah od žene kao mogućeg subjekta, kao još-ne-sasvim subjekta, strah koji rezultira zamenom žene mašinama — kiborzima sa njihovim likom, programiranim da budu svojina njihovih muževa — uvek na usluzi, uvek na zadatku besprekornog održavanja kuće i negovanja dece. Na dramatičan način, Džonana Eberhart, žena koja se tek sa svojom porodicom doselila u Stepford, otkriva istinu malog, do krajnosti ustrojenog patrijarhalnog grada. Spolja porodice izgledaju savršeno, međutim, nešto nedostaje: nedostaju žene u svom ljudskom obličju. Zapravo, one su tu, ali tu je i, lakanovski rečeno, „nešto više“: ove žene nisu (isključivo) ljudski (još-ne-)subjekti. Ove žene su i dalje u još-ne-subjekatskoj poziciji, i ta pozicija i prekriva dramu Stepforda mimikrijom, ali ove žene nisu biološki organizmi; one su kiborški postljudski entiteti: istovremeno i žene i mašine, a, sa druge strane, niti samo žene, niti samo mašine — zazor paradoksalnog spoja nekompletnosti i viška, (gotovo) savršeno prurušen u inteligibilne termine Simboličkog.

New Jersey, Zed Books, 1996, 141, citirano u: Kim Toffoletti, *Cyborgs and Barbie Dolls — Feminism, Popular Culture and the Posthuman Body*, London, New York, I. B. Tauris, 2007, 94.

¹⁴ *Stepfordske žene* (*The Stepford Wives*), film u režiji Brajana Forbsa (Bryana Forbes) iz 1975, rađen prema romanu Ire Levina iz 1972).

Zazor je, dakle, savršen kada je simbolizovan, prekriven mrežom Simboličkog, sve dok služi potvrdi koncepcije subjekta kao ono-što-je-nasuprot-njega; međutim, nedovršena simbolizacija, kao oči Joannine replike, kao realistični prikaz masnoće humanoidnog tela u postljudskom obliku u delu *Still Life With Stem Cells* Patricije Pićinini otkrivaju ono istinski zazorno, ono što nudi beskrajnu potencijalnost transgresije i disrupcije, dok u isto vreme biva zaključano „sa one strane“ subjekta, bivajući zarobljeno kao talac, kao garant opstanka subjekta i samog falogocentričnog Simboličkog.

Literatura:

- Adele Clarke, *Modernity, Postmodernity & Reproductive Processes ca. 1890–1990*, or, “Mommy, Where do Cyborgs Come from Anyway?,” In *The Cyborg Handbook*, New York and London, Routledge, 1995, 139–155.
- Chris Hables Gray, Steven Mentor and Heidi J. Figueroa-Sarriera, *Cyborgology — Constructing the Knowledge of Cybernetic Organisms*, In *The Cyborg Handbook*, New York and London, Routledge, 1995, 1–16.
- Donna J. Haraway, *Cyborgs and Symbionts — Living Together in the New World Order*, In *The Cyborg Handbook*, New York and London, Routledge, 1995, XI–XXI.
- Donna J. Haraway, *The Past Is the Contested Zone: Human Nature and Theories of Production and Reproduction in Primate Behaviour Studies*, In *Simians, Cyborgs, and Women — The Reinvention of Nature*, New York, Routledge, 1991, 21–42.
- Julia Kristeva, *Powers of Horror — An Essay on Abjection*, New York, Columbia University Press, 1982.
- Nick Mansfield, *Subjectivity — Theories of the Self from Freud to Haraway*, St. Leonards, Australia, Allen & Unwin, 2000.
- Miško Šuvaković, *Pojmovnik suvremene umjetnosti*, Zagreb, Horetzky, 2005.
- Kim Toffoletti, *Cyborgs and Barbie Dolls — Feminism, Popular Culture and the Posthuman Body*, London, New York, I. B. Tauris, 2007.

Paradox of Posthuman Body in the field of Object: from Confirmation of Phallogocentric Symbolic to Promise of Transgressive

Trespass and Back

Posthuman body, being designed as organic-machine union or non-human/posthuman organic entity functions as an object, threatening and eroding humanly constructed subject as its unnameable remainder of its semiotic past, but at the same time guaranteeing subject's (imagined) autonomy by being exactly opposite to subject — that what subject can not and must not be. This paper theorizes the paradox of object posthuman body, by exploring its transgressible potential locked both inside and outside Symbolic realm.

Keywords: posthuman, object, subject, transgression, symbolization, paradox.